

Welcome to Soviet Ukraine. КДБ УРСР проти «сіоністських емісарів»

Рекламний плакат «Інтуриста»

Центр Києва в чергову річницю Жовтневої революції

У роки застою радянські газети рясніли історіями про «підривну діяльність» іноземних туристів, за сумісництвом — «емісарів зарубіжних сіоністських центрів». Про подвійну роль гідів-перекладачів та реакцію влади на незручні запитання іноземців, розповідає американський дослідник Михайло Міцель, який присвятив у своїй новій книзі цілий розділ стеженню КДБ за іноземними туристами-євреями, які відвідували УРСР в 1960 — 1980 роки.

— Михайло, наскільки просто було в ті роки західному туристові відвідати Радянський Союз?

— Якщо іноземець прибував у складі туристичної групи і слідував із нею за заздалегідь затвердженим маршрутом — проблем зазвичай не виникало. Але оформлення поїздки до родичів вимагало заповнення «приймаючою стороною» відповідних анкет та отримання спеціального дозволу на зустріч з іноземцем.

Цю процедуру часто обходили, тому в готелях «Інтурист» у Львові та Києві можна було побачити людей (переважно, сільського вигляду), які навмисно приїхали, аби побачитися з родичами із США чи Канади. Крім того, на свій страх і ризик деякі туристи відхилялися від маршруту, але такі вольності влада припиняла. Так, у звіті КДБ «Про перебування у Львові американських туристів» (червень 1962 року), відзначається:

Окремі туристи робили спроби самотійно виїхати в села Львівської області. Так, туристка Влах Ольга Михайлівна, 1904 року народження, 11 червня самовільно виїхала до своїх родичів у село Коцур, Бобрського району, Львівської області, де була затримана. Факт порушення Влах встановленого туристського маршруту був офіційно задокументований.

Треба пам'ятати, що в УРСР для іноземців були закриті Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська й Чернівецька області, хоча відвідування власне обласних центрів не заборонялося. Закритими регіонами були також Дніпро, Миколаїв, Севастополь, Балаклава та вся східна частина Криму.

— Наскільки активно гідри «Інтуриста» були залучені в ідеологічній обробці іноземців?

— Інформування про настрої гостей і протистояння «ідеологічним диверсіям» входило в прямі обов'язки гідів-перекладачів. Інша справа, що через низьку кваліфікацію вони часто ставили себе в смішне становище. Гід «Супутнику» Алевтина Абашина пише, наприклад, як заявила туристу з Франції, що «в рамках поширення єврейської культури в нас видаються книги мовою іврит, існують театри, школи і т. ін.».

УПРАВЛІННЯ
ПО ІНОЗЕМНОМУ ТУРИЗМУ
при РММ МІНІСТЕРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
г. Київ, вул. Веровського, № 22
Телефони: 25-51-31, 24-40-63

УПРАВЛЕНИЕ
ПО ИНОСТРАННОМУ ТУРИЗМУ
при Совете Министров Украинской ССР
Телеграфный адрес: Киев-54, Украинотур

28-с

20.06.1978 г.

Секретно

Экз. № 1

ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

О некоторых высказываниях
лиц еврейской национальности,
посетивших г. Киев в 1978 году
в составе туристских групп из
США.

В 1978 году в г. Киеве побывало свыше 40 групп туристов из
США (всего около 1 300 человек), состоявших, в основном, из лиц
еврейской национальности. Как правило, туристы этих групп во вре-
мя пребывания в УССР вели себя сдержанно, посещали экскурсии, ин-
тересовались объяснениями кадров-переводчиков, аспиравали ряд
вопросов, касавшихся некоторых аспектов национальной политики Со-
ветского государства, в частности, положения евреев в СССР. Боль-
шинство туристов данной категории открыто не проявляют своего враж-
дебного отношения к советской действительности. В то же время в
каждой группе находилось один или несколько туристов, пытавшихся
вступить в полемику, навязывать другим свое мнение.

Так, в период с 29 по 31 июля 1978 года в г. Киеве находилась
туристская группа из США "Лавина" № II-а". Туристы группы Г. Витман
и Г. Гвард - лица еврейской национальности - меняли тему-переселен-
ку вести экскурсии, задавали провокационные вопросы относительно
положения евреев в СССР. Турист (Израиль) во время экскурсии по горо-
ду, обращаясь к гидам-переводчикам, разглашал сведения: "Израи-
лы - многогосударственный народ. При русских израи-
лы их ссылали на окраины Рос-
сии. Во время и после революции они разграбили и разорили сина-
гоги. Наши религиозные книги написаны на языке иврит, а у вас его
никто не знает, и мы не можем поэтому общаться с вами еврей-
ми. Вы говорите, что для евреев у вас есть Израиль, но ведь это
было место ссылки политических заключенных, а ныне там живут наци-
сты".

Уч. № 28

ВХ. № 449, 28. 3. 1978 г.

1978 г. Зам. 20068

УПРАВЛІННЯ
ПО ІНОЗЕМНОМУ ТУРИЗМУ
при РММ МІНІСТЕРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
г. Киев, вул. Веровського, № 22
Телефоны: 25-51-31, 24-40-63

УПРАВЛЕНИЕ
ПО ИНОСТРАННОМУ ТУРИЗМУ
при Совете Министров Украинской ССР
Телеграфный адрес: Киев-54, Украинотур

28-с

20.06.1978 г.

Секретно

Экз. № 1

ЦК КОМПАРТИИ УКРАИНЫ

ИНФОРМАЦИЯ

О некоторых высказываниях и реагировании
иностранных туристов еврейского происхождения
во время пребывания в Украинской ССР

В процессе приема и обслуживания туристских групп, преимущест-
венно из США, отмечается, что принадлежащие в их числе лица еврейской
национальности нередко являются носителями сионистских, антисемит-
ских концепций, которые они пытаются протолкнуть в ходе экскурсий по
городу, посещения объектов показа и в беседах с гидами-переводчи-
ками.

Так, ряд туристов еврейского происхождения из группы "Лавина"
Украина № 0512" (Даймонд, супруги Берг, Икер, Рутенберг и
др.) во время экскурсии по г. Одессе 18 мая 1978 года пытались опо-
реждать советскую действительность, приносить обвинения новой Консти-
туции СССР, превознося в то же время западный образ жизни. Во вре-
мя нахождения группы на площади Октябрьской революции турист Дай-
монд "неожиданно" заявила желание пройти в здание Обкома партии с
тем, чтобы "воочию убедиться, есть ли в стране демократия или нет".
Вместе с туристом Икером Даймонд на глазах у всех группы направил-
ся и пошел в здание Обкома. Заметно обрадованным, что их в здание
не пустили, Даймонд и Икер стали разглашать сведения, что "в СССР
не соблюдаются принципы демократии".

На второй день, на встрече с учениками средней школы № 9
г. Одессы Даймонд снова стремилась доказать, что в СССР якобы нет
демократии и свободы слова. Разглашала сведения, что "в СССР ведется
неугодной страной литературы, а вот в США не ведется ни советской ли-
тературы, ни периодических изданий. В США свободна демократия,
а в СССР ни того, ни другого нет". Туристка из этой же группы

Уч. № 112

1978 г. Зам. 20068

Секретні звіти в ЦК КПУ про висловлювання «іноземних туристів єврейського походження»

Окрім штатних працівників «Інтуристу», нагляд за поведінкою й контактами іноземців здійснювали органи держбезпеки, а також партійно-комсомольський актив і дружинники.

Цікава причина потрапляння у звіт КДБ двох американок:

Туристка Дмитрієфф Анна-Марія, 1917 року народження, уродженка штату Огайо 10 червня ...відвідала у Львові Стрийський парк, де, з дозволу гіда, зірвала кілька листків червонолистого бука й поклала їх у сумку, заявивши нашому агенту, що ці листки і квіти вона взяла на пам'ять, висушить і повезе в США. Там же Дмитрієфф фотографувала ...недбало одягнених жінок, які працювали на квіткових клумбах.

Берлінер Гертруда Хаїмовна, під час відвідин 7 червня Львівського електролампового заводу, фотографувала апаратом «Кодак» нову склопіч для виробництва скляних кінескопів, яка, за повідомленням адміністрації заводу, є нововведенням у технічному відношенні.

За цими фактами поінформований КДБ УРСР для вжиття заходів при виїзді туристки з Радянського Союзу.

— Знаючи про те, що їх будуть «пасти», чи намагалися туристи заздалегідь виробити лінію поведінки під час перебування в СРСР?

— Скажу більше — Американський єврейський конгрес навіть пропонував спеціальну програму для осіб, які планують відвідати СРСР. Під час курсу майбутні туристи дізнавалися, що можна очікувати від «Інтуристу», як треба виходити на контакти з радянськими євреями, де знаходяться синагоги, меморіали та кладовища. Радянські пропагандисти, зрозуміло, знали про путівник по СРСР, який підготував АЕК.

Якщо туристи переходили «червону межу» й надто активно шукали контактів із радянськими громадянами, а тим більше спілкувалися з «відщепенцями», їх просто виганяли. Так 30 липня 1974 року «Радянська Україна» опублікувала нарис «Крах сіоністського емісара», героєм якого став американський студент М. Глоттер. За твердженням автора, американцеві було поставлено «завдання збору тенденційної, фальсифікаторської інформації з національного питання в СРСР, аби підгодовувати ворожу нашій країні і справі миру імперіалістичну пропаганду». «Сіоністський емісар Глоттер видворений за межі нашої країни, видворений із глибоким презирством», — патетично завершувалася замітка в органі ЦК КПУ.

Замітка про видворення чергового «сіоністського емісара»

Та ж доля чекала на туристів, які висловлювали відверту «крамолу». Наприклад, у травні 1978 американець Роджер Даймонд, за свідченням начальника Головного управління по іноземному туризму при Раді міністрів УРСР Віктора Добротвора, «намагався зганьбити радянську дійсність, принизити значення нової Конституції». Турист заявив, що «в СРСР бояться неугодної режиму літератури, а ось у США не бояться ні радянської літератури, ні періодичних видань. У США свобода й демократія, а в СРСР ні того, ні іншого немає». Після таких промов компетентні органи видворили туриста.

— Яким було загальне враження іноземців від повоєнного СРСР?

— З огляду на шпигуноманію, перші враження іноземців від контактів із радянськими людьми були не на користь СРСР. Наприклад, у листопаді 1954 року секретар ЦК ЛКСМУ Шевель інформував ЦК про перебування в Києві учасників сесії Міжнародного союзу студентів:

Окремі члени делегації відвідали Володимирський собор, а студенти з Ізраїлю — синагогу на Подолі. Треба доповісти, що 1 вересня три члени делегації (з Норвегії та Данії) пішли гуляти містом, фотографували чергу біля магазину на розі вул. Леніна й Пирогова й були при цьому затримані публікою з черги, а потім відправлені до відділення міліції. Після з'ясування їх відпустили.

У 1950-ті роки уявлення про СРСР як передову державу, яке намагався нав'язати «Інтурист», повністю перекреслювалося низьким рівнем обслуговування. У липні 1956-го Уповноважений Ради у справах релігійних культів Вільховий у звіті про перебування в УРСР групи рабинів, повідомляв:

Рабини-туристи з Америки були не дуже задоволені тим, що в кіосках при «Інтуристі» (в Києві та Одесі), немає в продажу звичайного паперу. Турист хоче написати лист, просить у продавця папір для письма, а йому замість паперу пропонують невеликий блокнот. «Що? У вас паперу для письма нема?».

Радянська буденність із чергами й мізерним вибором товарів постійно привертала увагу іноземців. У зв'язку з цим оригінальну пропозицію висунув у травні 1962 року секретар Львівського обкому комсомолу Кузько:

Львів є туристичним містом і влітку тут буває багато іноземних туристів. У магазинах іноді створюються великі черги. Це незручно для покупців і, по-друге, деякі борзописці ходять і фотографують наші черги. Тому треба перенести частину торгових точок на околиці.

Навіть своїм виглядом і розкутою поведінкою західні туристи впливали на світосприйняття радянських людей. Недарма секретар ЦК КПРС Іллічов на Всесоюзній нараді з ідеології заявив: «Відкрили нову неядерну, небаллістичну, але міжконтинентальну зброю — американський туризм».

— Яку частку серед іноземних гостей СРСР становили євреї?

— Досить значну. Із середини 1950-х рр. фіксується організований в'їзд в УРСР туристів-ізраїльтян і євреїв зі США, Великобританії, Франції, Аргентини, Канади та інших країн. Вони часто відвідували синагоги, бентежачи керівництво громад і уповноважених Ради у справах релігійних культів. У травні 1959 року один такий уповноважений із роздратуванням писав у ЦК КПУ про незапланований візит в київську синагогу:

25 квітня синагогу відвідали п'ять американських туристів, серед них дві жінки. Зазначені особи цікавилися, як живуть євреї, чи не переслідують юдейську релігію, чому немає єврейських шкіл, скільки євреїв живе в Києві. Американські туристи поводили себе розв'язно, записували розмови з віруючими і їх адреси, і фотографували.

...Зазначених осіб ніхто з працівників «Інтуристу» не супроводжував. Нас також не поставили до відома, що ці туристи мають намір відвідати синагогу.

У 1966-му році Радянську Україну відвідали майже тисяча ізраїльтян, щоправда, в 1967-му їх число впало до 151— позначився розрив дипвідносин з Ізраїлем після Шестиденної війни.

Вид на готель «Інтурист» у Києві, 1962

Водночас кількість організованих «Інтуристом» турів з інших країн не знижувалася. У 1978 році Київ побачили приблизно 1300 туристів із США — в основному, «особи єврейської національності» — найбільш проблемний, з погляду Комітету держбезпеки, контингент.

Залишилися щоденникові записи першого секретаря ЦК КПУ Шелеста, найбільш охороняємої персони в УРСР:

2 квітня 1972 року прийняв Крикуна, першого заступника голови КДБ УРСР. Обговорювали підготовку до першотравневих свят; з метою забезпечення безпеки КДБ пропонує відсунути трибуну вглиб на 4-5 метрів. Я не погодився, сказав, що якщо боятися свого народу, тоді... потрібно йти зі своїх посад. До Києва на першотравневі свята прибуває велика кількість іноземних туристів, у тому числі і євреї зі США, розробляються необхідні заходи.

— Як гідн зазвичай реагували на «провокаційні» питання, зокрема, про міжнаціональні відносини?

— Треба розуміти, що всі питання туристів щодо «єврейського питання» в СРСР кваліфікувалися як провокаційні. В «Інтуристі» розробляли спеціальні методички, де єврейське питання називалося надуманим, пропонувався статистичний матеріал про успіхи Єврейської автономної області і про євреїв, нагороджених радянськими орденами й медалями.

Проте, залишалося безліч тем (не тільки у сфері міжетнічних відносин), які ставили гідв у глухий кут. Дозволю собі процитувати низку питань, заданих слухачами семінару для лекторів, які виступають перед іноземцями.

— Магазины заповнені товарами (взуття, трикотаж, та ін.), які не користуються попитом, а підприємства... навіть нарощують їх виробництво. Як пояснити, наскільки це узгоджується з плановою економікою?

— Чому останні 2-3 роки наші люди окрім як у Москві, Ленінграді та Києві не можуть купити м'яса та інших важливих продуктів харчування? Коли ця проблема буде вирішена?

— Скажіть, будь ласка, а скільки ж коштує в нас одна 4-х кімнатна мебльована квартира для сім'ї, якщо зняття однієї кімнати в будь-якому місті Союзу обходиться в 30-40 рублів? Чим же нам парувати?

— У кожній аудиторії запитують, чому в нас жінки займаються важкою фізичною працею. Як відповісти краще?

— Туристи дуже часто цікавляться максимумом зарплати, запитують, як оплачується праця членів Політбюро? Що Ви порадите відповісти?

— Чому люди отримують пенсію по 40-50 рублів, тоді як прожитковий мінімум у країні 70 рублів? Як їм прожити без сторонньої допомоги?

— У США військовий бюджет 120 млрд доларів. У нас — 17,2 млрд рублів. Але ми ж не слабкіші?

— Чому в СРСР не дозволений вільний виїзд за кордон? (наприклад, на виставки, фестивалі)?

— Іноземні туристи часто питають — чому у вас у СРСР немає критики керівних діячів, а в США та ін. країнах зі сторінок преси і з трибун критикується Картер та інші президенти і глави урядів. У вас що — така критика заборонена? Як нам відповідати на подібні питання?

— Як пояснити все ж виїзд великої кількості людей із нашої країни в капіталістичні країни?

— Думаю, на багато з цих питань хотіли б отримати відповіді мільйони радянських людей. Але повернемося до єврейської теми. Чи правда, що іноземців принципово, під різними приводами, не пускали в Бабин Яр?

— У 1950-х — 1960-х роках гіді-перекладачі за розпорядженням начальства дійсно відмовлялися показувати туристам Бабин Яр. Кореспондент The New York Times Гаррісон Солсбері так описує свої враження від контактів із київським гідом в 1962 році:

В автобусі турист просить гіда відвезти його в Бабин Яр. Гід каже: «Це дуже важко, розташовано за межею міста, у Вас мусить бути спеціальний пропуск. Там нема на що дивитися».

Дійсно, там нема на що дивитися. Це покинутий яр, частина якого використовується як міське звалище. Влада планує засипати яр і побудувати там спортивний центр.

Це відбувалося незабаром після Куренівської трагедії 1961 року, коли замивання Бабиного Яру призвело до катастрофи: пульпа прорвала дамбу і грязьовий вал висотою 4 метри накрив Куренівку — за офіційними даними, загинули 145 осіб, за неофіційними — півтори тисячі. Зрозуміло, що це місце, уже відоме на Заході з поеми Євтушенко, не хотіли показувати туристам.

Бабин Яр, 1950-ті. Напис на оголошенні: «Звалище землі і сміття заборонено. Штраф 300 р.»

Основні питання гідам-перекладачам залишалися актуальними кілька десятиліть: антисемітизм у СРСР, переслідування юдаїзму, відсутність пам'ятника в Бабиному Яру і згадок про Голокост, заборона діяльності єврейських установ, неможливість отримання єврейської освіти, свобода еміграції і т. ін. Фрагмент із довідки «Про перебування в СРСР групи туристів з Аргентини», датований 21 липня 1965 року, є типовим:

Туристи запитували, чому в нас в паспортах пишеться національність, чому немає пам'ятника в Бабиному Яру, немає шкіл із викладанням на єврейській мові, мало видається газет єврейською мовою, як могла з'явитися антисемітська книга Кичко в Києві. Відповіді на ці питання туристи отримали під час бесіди в редакції журналу «Советіш Геймланд».

Тема Бабиного Яру спливала неодноразово, але гіди пояснювали начальству, що не в міру допитливі туристи перебували в «полоні буржуазної пропаганди». Щоправда, не тільки «особи єврейської національності» перебували в полоні «сіоністських вигадок». Наприклад, у звіті Управління з іноземного туризму «Про перебування в м. Києві групи туристів із Франції — мерів і муніципальних радників» (5-9 травня 1979 р.) відзначалось:

Під час екскурсій виникали питання тенденційного характеру: чи хотіла б Україна отримати самостійність, і як український народ дивиться на централізовану владу Москви, що трапилося із Шелестом і де він зараз, чи є єврейська громада в Києві і її приблизна чисельність, синагога, єврейське кладовище і в якому воно стані, скільки загинуло євреїв у Києві й у Бабиному Яру під час війни, чому в СРСР немає страйків, чи не тому, що вони заборонені і т. ін.

— Після відкриття радянського пам'ятника «жертвам фашизму» ситуація все-таки змінилася, до нього навіть возили офіційні закордонні делегації...

— У цьому сенсі найбільш значущим був візит у серпні 1979 року письменника Елі Візеля, призначеного президентом США Картером головою президентської комісії з питань Голокосту. Майбутній лауреат Нобелівської премії миру був членом великої групи туристів, яка удостоїлася доповіді вже згаданого нами Добротвора:

2-3 серпня 1979 р. в Києві перебувала група туристів з США в кількості 48 осіб, яка представляла так звану президентську комісію з питання «Голокост». У складі групи були члени комісії, представники єврейських громад, викладачі університетів, колишні ув'язнені концтаборів, а також журналісти, фоторепортери та ін. Групу супроводжував Едвард Сандерс, спеціальний помічник президента та державного секретаря США.

elegant style of the *Presentation of Christ in the Temple* and *An Angel Leading Young John the Baptist into the Wilderness* with the naïve but forceful monumentality of *The Apostle Paul*, *Emperor Constantine* and *Empress Helen* reveals differences in technique. After the Tatar-Mongol invasion the monastery was abandoned. In the course of the following centuries, the St. Cyril Church was rebuilt several times. In the eighteenth century, it differed radically from the original building. In place of the old dome five new ones were built, and the western façade was embellished with a Baroque pediment. In 1884, Mikhail Vrubel, as yet a little-known artist, was invited from St. Petersburg to aid in the restorational work, which was supervised by Professor Adrian Prakhov. The artist executed the monumental compositions still decorating a marble altar-screen of the church, which held a notable

place in the treasury of Russian art of the nineteenth century. These are *The Descent of the Holy Spirit*, *Angels with Labarums*, *The Archangel Gabriel* (in the scene of

Бабин Яр в радянському путівнику

Значок учасника семінару гідів

Чиновник у подробицях описав дії членів комісії на церемонії в Бабиному Яру, дивні з погляду радянської людини.

У Бабиному Яру було організовано покладання вінків до пам'ятника жертвам фашизму з написом російською, англійською мовами та івритом. Байард Растін, негр за національністю (sic!), колишній політичний радник Мартіна Лютера Кінга виступив із короткою промовою й у честь загиблих заспівав негритянську пісню, присвячену борцям за свободу. Після чого виступив Елі Візель, заявивши, що вони в США пам'ятають євреїв у Бабиному Яру, шанують їх пам'ять, моляться за них, і що це місце задовго до спорудження пам'ятника вважалося священним. Потім туристи співали релігійні гімни, молилися, всіляко підкреслювали свою скорботу.

У заключному абзаці чиновник зважився донести до керівництва головне: не рядовий турист, а глава американської комісії з Голокосту недвозначно обурился тим, що на меморіальній плиті жодним словом не згадано євреїв, розстріляних тут. І заявив, що після повернення в США підніме це питання перед своїм урядом (слово своє Візель стримав).

— Наскільки успішними були «контрпропагандистські заходи», що проводились КДБ через гідів «Інтуристу»?

— Працівників «Інтуристу» старанно натаскували на численних семінарах та конференціях, де звучали доповіді на кшталт: «Методика вироблення в гідів-перекладачів вміння припиняти спроби протягування іноземними туристами вигадок сіоністської пропаганди». Це давало можливість Добротворову стверджувати, що «зарубіжні гості переконуються в брехливості «теорій» міжнародного сіонізму, його реакційній спрямованості, підливній діяльності». Чи варто говорити, що подібні реляції бійців ідеологічного фронту переконували хіба що адресатів звітів у ЦК КПУ, але не мали ніякого відношення до вражень західних туристів від Радянського Союзу.

Бесіду вів Михайло Гольд